

Marek Stachowski, Osnove turkologije za balkaniste (Podstawy turkologii dla bałkanistów), Kraków 2023., ISBN 978–83–8138–866–5 (tiskana verzija), ISBN 978–83–8138–867–2 (PDF) <https://doi.org/10.12797/9788381388672>., Wydawnictwo Księgarnia Akademicka

Iako u svijetu poznatoga turkologa i lingvista dr. Mareka Stachowskog, redovitog profesora na Institutu za slavenske jezike *Jagiellonskog Sveučilišta*, hrvatskim turkološkim i lingvističkim krugovima ne treba posebno predstavljati, ovom ćemo prigodom ipak spomenuti da je riječ o vrsnom znanstveniku specijaliziranom za turkijske jezike, posebice jakutski, dolganski i turski te etimologu i osnivaču poznatoga časopisa za povijesnu lingvistiku *Studia Etymologica Cracoviensia*. Prof. Stachowski je objavio devet knjiga i više od dvjesto članaka o turkijskim, mongolskim, jenisejskim, tunguškim i nekim europskim jezicima te iznimno velik broj članaka iz područja etimologije.

Najnovija knjiga prof. Stachowskoga *Podstawy turkologii dla bałkanistów* (nadalje skraćeno PTB), odnosno *Osnove turkologije za balkaniste*, objavljena je u veljači ove (2023.) godine. Knjiga se sastoji od *Uvoda*, sedam poglavlja koja će u ovome prikazu biti predstavljena i tursko–poljskoga rječnika, u koji je uvršten samo leksik spomenut u knjizi.

Uvod knjige (*Cel i zakres książki*, 9–14) počinje kraćim napomenama o namjeni i opsegu knjige. U njemu se ističe da se odnos između balkanskih jezika i turskoga proučava kao disciplina pod nazivom »rumelijske studije« (poljski: rumelistyka, engleski: rumelian studies), »usto iz perspektive koja uključuje sveobuhvatan pregled literature o temi kako bi se razmotrili temeljni problemi na tom području«. ¹ Nadalje, da je knjiga namijenjena samo balkanistima, odnosno, da je napisana prvenstveno za slaviste i turkologe. Iako vjeruje da turkologu takav uvod nije nužan, autor »priznaje« da ni turkolog katkada ne može povezati njemu poznate turkološke činjenice s balkanskima i slavističkim činjenicama.

Zanimljivo je da Stachowski svoju knjigu ne smatra udžbenikom, već prikazom gramatičkih, leksičkih i općeturkoloških činjenica značajnih za balkanistiku, u kojemu je iznio svoje stavove o problemima vezanima za prisutnost turskoga jezika na prostoru Rumelije, odnosno za turski segment balkanske dijalektologije. Prvi impuls za pisanje takve knjige bila je autorova spoznaja da se ni na jednoj slavistici ili balkanistici u Poljskoj ne predaju osnove turkologije iako su svi slavisti i balkanisti suglasni s time da je poznavanje te znanstvene discipline nužno za njihovu profesiju.

1 Rumelija je naziv koji su Osmanlije od 15. stoljeća koristili za zapadni (balkanski) dio Osmanskoga Carstva, E. Č.

ju. Umjesto da se usvoje temeljna turkološka znanja, često se, po autorovim riječima, na nekoliko odabranih primjera leksičkoga posuđivanja izvode i nude površni zaključci koji ne proizlaze iz poznavanja povijesnih procesa posuđivanja ili analizâ izvora, zbog čega se stječe lažni dojam da je u tom području sve poznato i provjerenno. Takvo stanje posljedica je činjenice da se na studijima balkanistike i slavistike ne predaju osnove turkologije, kako što se ni u jednoj turkologiji u Poljskoj ne predaju osnove balkanistike ili slavistike iako je turkološka naobrazba prije drugoga svjetskog rata bila uobičajena među slavistima i balkanistima. Knjiga sadrži i značajan broj citiranih turskih izvora kako bi se lingvisti koji ne govore turski jezik upoznali sa sadržajem turkologije u kontekstu balkanskih studija.

Pa ipak, određene kvalitativne promjene posljednjih su godina zapažene u publikacijama posvećenima upravo tursko–slavenskim leksičkim kontaktima. Te promjene i nove spoznaje rezultat su kombiniranja lingvističke (uglavnom etimološke) analize s etnografskim i podacima o vjerskoj pripadnosti određene skupine. »Iako je«, pojašnjava autor, »takav pristup teži od jednostavnog posezanja za modernim turskim rječnikom, on ipak omogućuje stjecanje širih znanja i dublji uvid u problematiku, zbog čega su i rezultati istraživanja pouzdaniji.« (str. 11). Rezimirajući *Uvod*, Stachowsky još jednom naglašava da knjiga *Osnove turkologije za balkaniste* nije udžbenik već knjiga o turkologiji, točnije, o onim elementima turkologije koji mogu biti korisni balkanistima. »Da je termin 'rumelistika' već široko poznat«, piše autor, »moglo bi se reći da je ovo djelo zapravo knjiga o *rumelijskim* studijama ili o *rumelijskim* aspektima balkanskih studija, u kojoj iznosim vlastite poglede na probleme koji nastaju na razmeđu turkologije i balkanistike.« (str. 12–13).

Uvod sadrži i kraće cjeline posvećene prabulgarskom jeziku (*Problem prabulgarskog jezika*, str. 13) i transkripciji. Autor drži da je kvantum znanja o prabulgarskom, koji se u slavistici ponekad naziva i 'protobugarskim', dio turkologije budući da je taj jezik pripadao porodici turkijskih jezika. Unatoč tomu, ne bavi se njime jer ta tema zahtijeva »dublje poznavanje turkologije, a nema posebnog značaja za proučavanje odnosa među balkanskim jezicima«. Čitateljima koji žele više doznati o problemima prabulgarskih posuđenica u slavenskim jezicima preporučuju se radovi objavljeni u proteklih pola stoljeća.

Što se transkripcije tiče, ističe se da je izbjegnuto korištenje različitih abeceda te da su gotovo posvuda izostavljeni ćirilica i grčki alfabet, s iznimkom nekoliko primjera iz grčkoga jezika. Autor izrijeком kaže da se »suzdržao« i od navođenja turskih primjera na arapskome pismu »iako je to bio jedini tradicionalni i prirodni način pisanja tih riječi u vrijeme kada su bile posuđene u balkanske jezike« (str. 14). Po njegovom mišljenju, ujednačavanje sustava transkripcije trebalo bi jezikoslovcima različitih specijalnosti olakšati čitanje teksta jer bi navođenje primjera zapisanih već spomenutim pismima bio nepotreban gubitak vremena i truda čitatelja.

Prvo poglavlje s naslovom *Datumi, klasifikacija i prisutnost turskog jezika na Balkanu* (1.1 Terminy, klasyfikacja i obecność języka tureckiego na Bałkanach, str. 15–36) autor povećuje nazivlju, klasifikaciji turkijskih jezika, prisutnosti turskoga

jezika na Balkanu i sintagmi *balkanski jezici* u opreci sa sintagmom *jezici Balkana* (str. 15–36). U potpoglavlju 1.1 (Termini: turecki, turkijski, osmański, str. 15–25) govori se o nužnosti naglašavanja distinkcije između nazivâ *turski* i, kad je riječ o porodici jezika, *turkijski*. Turski jezik je samo jedan od *turkijskih* jezika iz te jezične porodice, što znači da postoji mnogo *turkijskih* jezika, ali da svaki od njih nije *turski*. Autor navodi da je problem distinkcije između *turski* i *turkijski* na samom početku 1990-ih riješio turkolog Henryk Jankowski iz Poznaña, koji je uveo novi termin *turkijski* za označavanje jezične porodice, da se taj pridjev udomaćio u poljskoj lingvističkoj terminologiji i da odgovara parovima poput *poljski* naspram *slavenski* ili *rumunjski* naspram *romanski*. Autor ovoga prikaza napominje da se ista distinkcija koristi i u hrvatskoj turkologiji.

Prof. Stachowski drži da spomenuti terminološki problem (usp. *turska* riječ : *turkijska* riječ, *turski* narod : *turkijski* narodi i sl.) nije na zadovoljavajući način riješen u turskome jeziku Republike Turske (naziv *Türkçe* koristi se u oba značenja), dok je u nekim europskim jezicima, primjerice njemačkom i francuskom, djelomično riješen. Nužna terminološka distinkcija postoji i u engleskom (*turkic languages* : *turkish language*) i ruskom jeziku (*tjurkskie jazyki* : *tureckij jazyk*). Autor upoznaje čitatelja s tim da je u znanstvenoj literaturi predložena i distinkcija za temine *turcizam* (kao *polonizam*) i *turkizm* (kao *slavizam*) te da se, slično tomu, može praviti razlika između ‘turskojezičnog govornog područja’ i ‘turkojezičnog govornog područja’ (poput ‘poljskog govornog područja’ i ‘slavenskog govornog područja’).

U istom se potpoglavlju govori i o nazivima za porodicu turkijskih jezika (str. 18). U starijoj poljskoj lingvističkoj literaturi (osobito onoj koja se nije odnosila na turkologiju) termin ‘tursko–tatarski jezici’ ponekad se koristio u značenju ‘turkijski jezici’, po uzoru na naziv ‘indogermanski jezici’ (danas ‘indoeuropski’), koji je na prijelazu iz 18. u 19. st. u znanost uveo dansko–francuski geograf Conrad Malte–Brun. Do toga rješenja, obrazlaže Stachowski, vodila ga je ideja da se radi o porodici jezika koji se govore od Indije do Sjevernoga mora okruženog germanskim narodima, te stoga i nazvanog *Oceanus Germanicus*. Budući da se ti jezici protežu od ‘Oceanusa Indicus’ do ‘Oceanusa Germanicus’, Conrad Malte–Brun je indoeuropsku jezičnu porodicu nazvao ‘indogermanskom’, što Stachowski smatra opravdanim. Na prijelazu iz 18. u 19. st. vjerovalo se da je turski najjužniji, a tatarski najsjeverniji jezik turkijske porodice, te da naziv ‘tursko–tatarski jezici’ pokriva cijelo područje na kojima se govore. »Danas znamo«, zaključuje Stachowski, »da nijedna od tih tvrdnji nije točna te da se spomenuti termin više ne koristi u turkologiji.« (str. 18).

Stachowski se osvrće i na termin ‘altajski jezici’, koji smatra pogrešnim zbog toga što pitanje srodnosti altajske jezične zajednice još nije konačno riješeno i što je vjerojatnost za njegovo rješenje danas znatno manja negoli prije pedeset i više godina. Usto, hipotetska altajska porodica osim turkijskih uključuje i mongolske i tunguške jezike, a možda i korejski i japanski. Budući da su balkanski jezici mogli imati izravan kontakt samo s nekim turkijskim jezicima, Stachowski naglašava da bi govoriti o altajskom utjecaju na balkanske jezike bilo jednako netočno kao i

govoriti o uralskom utjecaju na srpski jezik jer se *de facto* ne radi o uralskom, nego isključivo o mađarskom utjecaju (str. 18–19).

Autor se osvrće i na naziv ‘osmansko–turski’, koji su »neki znanstvenici koristili (i ponekad još uvijek koriste) kako bi razlikovali ‘turski’ od bilo kojega drugog ‘turskog jezika’.« (str. 19). Po njegovom mišljenju, naziv ‘osmansko–turski’ prihvaćen je zbog toga što je njemački jezik, u kojemu pridjev ‘türkisch’ znači i ‘turski’ i ‘turkijski’, kroz cijelo 20. st. bio dominantan jezik turkologije. Zbog toga je i u radovima na poljskom, njemačkom i francuskom jeziku turski jezik nazivan ‘osmansko–turskim’. Taj je naziv, kaže Stachowski, odgovarao nazivu ‘turski jezik’, a termin ‘turski jezici’ današnjem nazivu ‘turkijski jezici’.

Stachowski nadalje govori o terminološkoj razlici između naziva ‘turski’ i ‘osmanski’ jezik. Riječ je o razlikovanju ‘pučkoga turskog’ i ‘osmanskoga’ kao jezika visoke inteligencije. Turski kao jezik anadolijskog sela bio je toliko prezren u Istanbulu da tadašnja inteligencija nikada ne bi rekla da govori turski, već osmanski, koji seljak ili obrtnik nije znao, a nije ga nužno ni razumio. Turski jezik Osmanskoga Carstva bio je stilski raslojen na tri razine: *fasih* ‘jasan, izražajan, tečan, elokventan’, *orta* ‘srednji’ i *kaba* ‘jednostavan, grub’. Sve to je, napominje Stachowski, bitno za jednoga balkanistu jer je poslije osmanlijskih osvajanja Balkana iz Anadolije pristigao običan puk, uglavnom seljački, koji nije znao književni jezik, a u znatno manjoj mjeri i osmanska inteligencija i elita iz Istanbula, dakle ljudi koji su znali i književni osmanski jezik. Upravo je taj razgovorni jezik ili dijalekt jednostavnih ljudi (*orta i kaba Türkçe*) kasnije utjecao na balkanske jezike (str. 20–21).

Na kraju ovoga potpoglavlja Stachowski se još jednom vraća nazivlju naglašavajući da će koristiti naziv *turski* umjesto *osmanskoturski* jezik te da se, ako se govori o povijesti jezika, mogu koristiti i nazivi ‘srednoosmanski’ ili ‘klasični osmanski’ (15. – 19. st.), ali samo onda kad se odnose na turski jezik. Po njegovom mišljenju, u drugim bi kontekstima trebalo izbjegavati zbnunjujuće i suvišne termine (‘srednoosmanski–turski’ ili ‘klasični osmansko–turski’) te koristiti naziv *turski* bez straha da će biti shvaćen kao ‘turkijski’. Usto preporuča da se za visoki stil (jezik osmanskoga dvora i inteligencije, administracije, vojske itd.) koristi atribut ‘osmanski’, a ne ‘osmanskoturski’. Budući da naziv ‘turski’ označava jezik Turaka, a ‘turkijski’ jezičnu porodicu, Stachowski preporuča i razlikovanje naziva ‘turcizam’ (= ‘turska riječ’) i ‘turkizam’ (= ‘turkijska riječ’) i, sukladno tome, oblike ‘turcizacija’ i ‘turkizacija’, ‘turskojezični’ i ‘turkojezični’, napominjući da se imenica ‘turkofon’ može koristiti u oba značenja. Termin ‘osmanizam’ treba koristiti za »tursku riječ ili izraz tipičan za visoki stil«, a termin ‘osmanizacija’ u kontekstima koji se odnose na Osmansko Carstvo kao cjelinu, njegovu administraciju i predstavnike (str. 23–24).

I u potpoglavlju *Nazivi Balkan i Rumelija* (Baškany, Rumelia, str. 25–27) Stachowski se zadržava na terminologiji. Napominje da će u njegovoj knjizi naziv Balkan biti korišten za onaj dio zapadnoga Balkana koji je, zbog osmanske vladavine i/ili dodira s drugim turskim narodima, potpao pod turski jezični utjecaj. Što se tiče naziva Rumelija, Stachowski misli da on zapravo znači ‘turski Balkan’ te da se i

danas nazivi Balkan i Rumelija naizmjenično koriste u turskom jeziku, kao i termini *Rumeli ağızları* »rumelijski dijalekti« i *Balkan ağızları* »balkanski dijalekti.

U potpoglavlju *Naziv 'rumelistika* (1.3 Termin: rumelistyka, str. 27) iznosi se mišljenje da ne postoji »općeprihvaćen zaseban, kratak i prikladan naziv za područje istraživanja turskih dijalekata Rumelije i njihovog suodnosa s drugim balkanskim jezicima«. Zbog toga se predlaže uvođenje naziva *rumelistika*, koji bi obuhvaćao dva segmenta istraživanja: 1. turske dijalekte, njihovo podrijetlo, razvoj i aktualno stanje (uključujući Gagauze i Karamanlije); 2. veze tih dijalekata s neturskim etnolektima na Balkanu. Prvi segment je, smatra autor, u osnovi dio turkologije, a drugi dio balkanologije iako se u praksi ne mogu razdvojiti.

U vezi s klasifikacijom turkijskih jezika (1.4 Podział języków turkijskich, str. 28–30) autor naglašava da su u balkanskome kontekstu najvažniji oguški jezici (u osnovi turski), ali da, budući da su očigledni i utjecaji kipčackoga, vrijedi naučiti najmanje tri glasovne promjene koje razlikuju te dvije skupine jednu od druge: a) oguški d–, g– = kipč. t–, k–, npr. tur. *göç* 'migracija' = kipč. *köç*; tur. *deli* 'lud' < *telü > starokipč. *тели; b) oguški og > (usp. tur. *oğ*) = kipč., usp. tur. *oğlan* 'mladoženja' = kipč. *ulan* (> polj. *ułan*); c) oguški –Ag (> usp. tur. *-ağ* [–a:]) = kipč. –au ~ –ō, npr. tur. *dağ* [da:] 'planina' = tatarski, baškirski, kazaški *tau* ~ kirgiški *tō* i dr. Autor smatra da je razlikovanje kipčackih i oguških elemenata posebno značajno za rumunjski jezik, ali napominje da problem nije tako jednostavan kao što se čini jer su u srednjem vijeku, nakon što su se kipčacka plemena naselila u Anadoliju, neke karakteristike njihovoga izgovora prodrle u turski književni jezik.

Potpoglavlje *Prisutnost turskoga jezika na Balkanu* (1.5 Obecność języka tureckiego na Bałkanach, str. 30–33) posvećeno je nazivu 'balkanski jezični savez', koji Stachowski koristi 'samo konvencijalno' jer ima ozbiljnu zadržku prema njemu, a posebice prema upotrebi toga termina u kontekstima izvan balkanskoga. »U takvim slučajevima«, pojašnjava autor, »nije neuobičajeno izostaviti ili, u najboljem slučaju, kratko obraditi jezike koji ne pripadaju balkanskom jezičnom savezu, na primjer *ladino* (= judeošpanjolski), *romske dijalekte* ili turski jezik«. Nadalje se govori o tome da je turski jezik svojedobno bio prisutan u Grčkoj, današnjoj Sjevernoj Makedoniji, Albaniji, Kosovu, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Bugarskoj i Rumunjskoj, ali da se nakon oslobođenja tih zemalja od Osmanlija velik broj Turaka odselio u Tursku, iako ne svi, te da su potomci balkanskih Turaka (ukupno ih je preko milijun) »ostali – iako zvuči pomalo paradoksalno – 'u zemlji svojih očeva' zato što Turci, koji od 16. stoljeća žive u Makedoniji ili Albaniji, imaju puno pravo spomenute zemlje smatrati svojom domovinom.« (str. 31). Jezici koje oni obično koriste u obitelji turski su dijalekti koji se u turskoj dijalektologiji nazivaju »rumelijskim« da bi se razlikovali od »anadolijskih dijalekata«.

Stachowski smatra da su tragovi koje je turski ostavio u balkanskim jezicima u prvome redu posuđenice preuzete iz njega, ali i njegovi utjecaji na morfologiju bugarskoga jezika. Usto, da se vrlo malo može reći o ulozi ciganskih ili romskih dijalekata u širenju turskoga jezika na Balkanu iako se »čini vrlo vjerojatnim da su odigrali

neku ulogu jer su se Cigani iz Osmanskog Carstva, to jest s juga, na Balkanu susreli s Ciganima koje su kao robove sa sjevera doveli tatarski osvajači.« (str. 32–36). Autor nadodaje da je i gagauški jezik trag nekadašnje prisutnosti Turaka na Balkanu te da je riječ o zanimljivom etnolektu, kojemu je posvetio poseban dio svoje knjige.

U potpoglavlju *Balkanski jezici, jezici Balkana* (1.6 Języki bałkańskie, języki Bałkanów, str. 33–36) autor prosuđuje u kojoj mjeri jezici kao turski i gagauški, ali i romski i ladino, pripadaju istoj arealnoj skupini da bi se mogli nazivati 'jezicima balkanskog jezičnog saveza'. Po njegovom mišljenju turski jezik nije preuzeo jezična obilježja toga saveza unatoč višestoljetnoj prisutnosti na Balkanu, niti im je nametnuo značajnija gramatička obilježja da bi se moglo govoriti o približavanju njihovih gramatičkih struktura. Na kraju ovoga potpoglavlja Stachowski iznosi »opravdano mišljenje« Helmuta Wilhelma Schallera da turski nije balkanski jezik (u smislu pripadnosti balkanskom jezičnom savezu), već da ga treba smatrati *jezikom Balkana*. Nadalje, da bi taj model imenovanja bilo zgodno prenijeti i na karpatologiju, gdje se za mađarski jezik s pravom može reći da nije karpatski jezik, nego »jezik Karpata«.

Drugo i najduže poglavlje s naslovom *Najvažnija obilježja turskoga jezika* (2. Ważniejsze cechy języka tureckiego str. 37–85) autor je posvetio tipološkim obilježjima standardnoga turskog jezika referirajući se i na svoju gramatiku (Stachowski M. 2007, 2009). Autor naglašava da je »za potpunu orijentaciju u predmetu istraživanja nužno imati uvid i u stare dijalekte (...) budući da su oni, a ne suvremeni književni jezik, bili 'kontaktni partner' balkanskih jezika«.

Treće poglavlje *Turski dijalekti Anadolije i Rumelije* (3. Dialekty tureckie Anadolii i Rumelii, str. 87–106) počinje tekstem o Tadeuszu Kowalskom (1889. –1948.), arabistu, iranistu i iznimnom znastveniku koji je značajno pridonio utemeljenju znanstvene turske dijalektologije, kako anadolijske tako i rumelijske (str. 39). U njemu se ističe da je Kowalski prvi u svijetu u njemačkoj *Enzyklopaedie des Islām* objavio sintetski prikaz karakteristika i klasifikaciju anadolijskih dijalekata. Na spomenuto se nadovezuje i potpoglavlje o turskim dijalektima Anadolije (3.2 Podział dialektów anadolijskich, str. 93), koji se mogu razvrstati u tri skupine: 1) zapadnu, koja obuhvaća područje od Istanbula i Izmira na zapadu pa sve do linije Giresun – Sivas – Malatya – Adıyaman – zapadni dio provincije Şanlıurfa; 2) istočnu, smještenu istočno od te linije, 3) sjeveroistočnu, u koju ulaze tri područja na sjeveru, to jest Trabzon, Rize i Artvin. Za dijalekte istočne Anadolije (Potpoglavlje 3.3, Cechy dialektów wschodniej Anadolii, str. 94–95) karakteristična su sljedeća obilježja: 1. kraćenje dugih samoglasnika u posuđenicama; 2) neredovita, ali česta velarizacija samoglasnika u osnovi i sufiksima, čiji je uzrok nepoznat; 3) neredovita, ali česta palatalizacija samoglasnika u osnovi i sufiksima (uzrok također nepoznat); 4) otvoreni slog koji u višesložnim riječima ima ili nelabijalni niski samoglasnik ili pak visoki samoglasnik; 5) izgovor velarnog **g** u poziciji između dva suglasnika; 6) tendencija ispadanja glasa *y-*; 7) udvajanje ploziva; 8) metateza klastera sa suglasnikom **r**; 9) izgovor *böyle* 'ovako', *öyle* 'tako' kao *bële* ~ *bëla*, *ële* ~ *ëla*; 10) intonacijski oblikovana pitanja bez upitne čestice **mi**.

Za prve klasifikacije zapadnorumelijskih govora (3.4 Cechy dialektów zachodniej Rumelii, str. 95–96) zaslužan je turski profesor Ahmet Caferoğlu, ali je, navodi Stachowski, najčešće citiranu klasifikaciju, koja je rezultat terenskog rada i usto utemeljena na lingvističkim kriterijima, izradio mađarski turkolog Gyula (~Julius) Németh (1956.). Referirajući se na Németha, Stachowski u potpoglavlju 3.5. (Cechy dialektów zachodniej Rumelii, str. 96–97) navodi sljedeća obilježja rumelijskih dijalekata: 1) otvoren slog, koji u višesložnim riječima ima ili niski ili pak, kao jedini prihvatljiv, visoki samoglasnik; 2) u slogovima sufiksa je od svih visokih samoglasnika 'poželjan' samo velarni samoglasnik *ɣ* (osim posljednjega sloga ako je otvoren, jer je onda *i*); 3) evidencijal ima samo jedan alomorf (*-miʃ*); 4) samoglasnici *ö*, *ü* realiziraju se kao polupalatali (*ó*, *ü*), pa čak i kao velari (*o*, *u*); 5) *VgV*, *gC*, *-g* ostaju nepromijenjeni. (*V*=samoglasnik, *C*=suglasnik, *g* = velar *g*).

U potpoglavlju s naslovom *Daljnja sudbina klasifikacije rumelijskih dijalekata* (3.6 Dalsze losy klasyfikacji dialektów rumelijskich, str. 97–100) Stachowski iznosi mišljenje da se problem klasifikacije turskih dijalekata Rumelije teško može smatrati riješenim uglavnom zbog toga što su raniji pokušaji u prvome redu bili usredotočeni na područje Bugarske. Sjevernomakedonski dijalekti bili su uključeni samo djelomično, dok su područja Grčke, Kosova, Crne Gore, Bosne, Albanije i Rumunjske uglavnom jednostavno zanemarena. (str. 99). »Na kraju«, zaključuje autor, »ostaje riješiti sljedeće pitanje: Budući da turski dijalekti u Sjevernoj Trakiji (Bugarska) i Zapadnoj Trakiji (Grčka) pripadaju rumelijskim dijalektima, treba li u njih uključiti i turske dijalekte u Istočnoj Trakiji (Turska)? S jedne strane, to je očito nužno jer Zapadna Trakija nije Anadolija, a s druge pak, ti su dijalekti bili pod tolikim utjecajem turskog književnog jezika da ih možda ne treba stavljati u istu ravan s ostalim rumunjskim dijalektima.« (str. 99–100).

U vezi s anadolijsko–rumelijskim konkordancijama (3.7 Zgodności anadolijsko–rumelijskie, str. 100–101) Stachowski zapaža da usporedba obilježjâ *istočnoanadolijskih dijalekata* s obilježjima *zapadnorumelijskih dijalekata* pokazuje podudarnost u dvjema točkama: 1. da se u višesložnim riječima samoglasnik *-i* susreće i okruženju visokih samoglasnika; 2. da velar *g* ostaje nepromijenjen u poziciji između dva samoglasnika. »Međutim«, obrazlaže autor, »teško je ozbiljno prihvatiti ideju da je stanovništvo iz istočne Anadolije uvijek bilo naseljavano u zapadnu Rumeliju, a migranti koji su dolazili iz zapadne Anadolije uvijek u njezin istočni dio.« (str. 99). Po mišljenju autora, migracije nisu toliko dosljedne da bi na isti prostor bilo naseljavano stanovništvo iz posve različitih krajeva Anadolije. Njegova je hipoteza da su na rumelijskim prostorima kroz nekoliko stotina godina jezičnih kontakata nastali novi dijalekti. »Lako je zamisliti ljude koji su izvorno u svakodnevnome govoru izgovarali *-i*, *-i*, *-u*, *-ü*«, pojašnjava autor, »ali su u kontaktima s onima koji su izgovarali samo *-i* s vremenom napustili svoj početni izgovor i usvojili fonotaktičko ograničenje koje nisu poznavali u Anadoliji.« (str. 100). Na kraju potpoglavlja autor iznosi mišljenje da se nijedan rumelijski dijalekt ne može dovesti u

izravnu vezu s bilo kojim anadolijskim dijalektom, odnosno, da je moguće govoriti *samo o podrijetlu pojedinih obilježja* i njihovih novih realizacija u Rumeliji.

U potpoglavlju *Štokavski refleksi turskoga k, ğ* (3.8 Sztokawskie refleksy tureckiego k, ğ, str. 101–104) autor ističe »da je jedna od uočljivijih značajki fonetske prilagodbe promjena turskog palatala *k* u štokavskome u *ć*, npr. tur. *kâr* [kâr] ‘dobit’ → *ćar* || *dükkân* [–kân] ‘trgovina’ → *dućan* i dr., ali »da je teško ne steći dojam da ta promjena nije uvijek i svugdje bila jednako raširena«, odnosno »da je postojao neki dodatni čimbenik koji je djelovao intenzivnije na određenim teritorijima i u određenim vremenima.« Moguće rješenje pronalazi u turskim migracijama s različitim područja budući »da u crnomorskim dijalektima (Trabzon, Rize), ali i južnije, odakle su stanovnici s područja Crnoga mora preseljeni (npr. Erzurum, Malatya), poznate promjene: *k* > *ç* (= *č*) i *ğ* > *c* (= *đ*)« (str. 102–103). Na temelju toga Stachowski zaključuje kako se može pretpostaviti da su neka područja Balkana nekoć naselili doseljenici iz Anadolije, koji su govorili dijalektom sjeveroistočne skupine, da se taj izgovor s vremenom proširio u regiji te se danas na Kosovu čuje *ćim* = umjesto književnog *kim* ‘tko?’, *ići* »dva« umjesto knjiž. *iki* ‘dva’ i dr.

Potpoglavlje *Kronologija promjena k, ğ i dijalektologija* (3.9 Chronologia zmian k, ğ a dialektologia, str. 104–106) tiče se usporedbi posuđenica koje su osvjedočene u dvostrukim varijantama. Na kraju iscrpne analize primjera autor zaključuje sljedeće: »Po mojemu mišljenju, ta se pojava može tumačiti samo dijalektološki: u 15. stoljeću na području sjevernog Kosova i Crne Gore pojavljuju se skupine migranata koji govore crnomorskim dijalektima. U susjednim područjima, međutim, bilo je migranata koji su govorili turskim dijalektima iz drugih dijelova Anadolije. Domaće stanovništvo, čuvši oba izgovora, posuđivalo je turske riječi i u jednom i u drugom fonetskom obliku.« (str. 106).

Četvrto poglavlje s nalovom *Karamanlije i karamanlijski dijalekt* (4. Karamanlidzi i dialekt karamanlidzki, str. 107–112) posvećeno je pravoslavcima koji, kao i pravoslavni Gagauzi, govore turski. Autor napominje da tu svaka sličnosti među njima prestaje i da etnik *karamanlije* piše malim slovom jer se referira na njihovu vjersku pripadnost, a ne na podrijetlo. Karamanlije su »pravoslavno stanovništvo turskoga govornog područja, koje je izvorno naseljavalo jug središnje Anadolije (≈ jugozapadna Kapadokija), a potom se proširilo u razne dijelove Anadolije, uključujući Istanbul. U razdoblju 1923. – 1924. velika većina njih (oko pedeset do sto tisuća) preseljena je u Grčku.« (str. 107–108). Jezik koji se obično nazivao ‘karamanlijskim’ oni sami nazivali su ‘turskim’ (τούρκτζε = Türkçe ‘turski jezik’) da bi se razlikovali od govornika osmanskoga. Naziv ‘karamanlidika’ odnosi se na tekstove pisane na turskom jeziku grčkim pismom u razdoblju od drugoga desetljeća 18. stoljeća do 1935. godine. Ti su tekstovi uglavnom prijevodi s grčkoga ili drugih jezika i svjetovnog su sadržaja. Zbog toga imaju širok tematski raspon, npr. prirodoslovne knjige, udžbenici, kalendari, zbirke bajki, povijesne rasprave, vodiči i dr.

U potpoglavlju *Perspektive istraživanja* (4.6 Perspektywy badawcze, str. 115–116) Stachowski iznosi da je karamanlijskim tekstovima dosad posvećeno vrlo

malo pažnje, i to uglavnom na marginama drugih radova. Razlog bi po autoru mogao biti neprijateljski stav školovanih ljudi iz 19. stoljeća, odgojenih na latinskom i grčkom, koji su oklijevali napustiti bavljenje grčkim jezikom u korist turskoga. Danas nedostaju rječnik karamanlijskog dijalekta i izdanja tekstova s filološkim komentarima.

Peto poglavlje s naslovom *Gagauzi i gagauški jezik* (5. Gagauzi i język gagauški, str. 117–120) posvećeno je pravoslavnim Gagauzima, malome narodu od oko 150.000 ljudi u Gagauziji² i manje od 80.000 ljudi rasutih po drugim zemljama, koji govore jezikom vrlo bliskim turskom. O podrijetlu Gagauza ima puno teorija. Stachowski podržava teoriju po kojoj su Gagauzi predstavnici različitih etničkih skupina. Osim povijesnoga pregleda koji obuhvaća najraniju povijest Gagauza, podrijetlo etničkoga naziva i etničku strukturu Gagauza, Stachowski govori i o gagauškome jeziku, njegovim slojevima, vezi s Biblijom i karamanlijama, kontaktu gagauškog s balkanskim jezicima, razvoju glasa *y*– na početku riječi, palatalizaciji i dr. Na kraju se osvrće na rječnik gagauškog jezika i primjere *balkanizacije* u gramatici gagauškog jezika.

U potpoglavljju 5.4. govori se o trima slojevima gagauškoga jezika: 1. najstarijem sloju, koji čine ostatci nekog sjevernoturskog plemena, dakle kipčačkome sloju; 2. srednjem sloju, koji čini neka južna skupina pristigla onamo u predosmansko doba; 3. najmlađem sloju, koji potječe od osmanskih kolonizatora i ljudi koji su istrijebljeni za vrijeme njihove vladavine. Po mišljenju autora knjige, ta se tri sloja mogu ili trebaju svesti na dva: 1. stariji (= seldžučki s kipčačkim elementima) i mlađi (= osmanski). U tom svjetlu gagauški je jezik turskoga podrijetla ili – bolje rečeno – nastavak nekoliko anadolijskih dijalekata turskoga jezika.

U potpoglavljju *Biblija i veze s Karamanidima* (5.5 Biblija i związki z karamanlidami, str. 126–128) govori se o muslimanskim elementima u kršćanskom vjerskom nazivlju. S tim u vezi autor navodi zapažanja turskog znanstvenika Haruna Güngöra, koji je uposređivao vjersko nazivlje u dvama gagauškim prijevodima Evandjelja, od kojih je jedan nastao u Bugarskoj, a drugi u Besarabiji. Ispostavilo se da su u bugarsko–gagauškom prijevodu vjerski nazivi uglavnom arapskog i perzijskog podrijetla, dok su u besarabijsko–gagauškom tekstu obično ruskog podrijetla. Citirajući Friedmana, Stachowski spominje još jedan iznimno zanimljiv detalj: da se u makedonskim vjerskim tekstovima iz 19. stoljeća turske riječi koriste kao kršćanski nazivi, npr. makedonski *kurban* ‘euharistija’ (< tur. kurban ‘žrtva’), mak. *kurtulija* ‘Spasitelj’ (< tur. kurtul– ‘spasiti se’), mak. *sajbija* ‘Gospodar’ (< tur. sahip ‘vlasnik; gospodar’).

Potpoglavlje *Gagausko–balkanski jezični kontakti* (5.6 Gagausko–bałkańskie kontakty językow, str. 128–132) posvećeno je »još jednoj iznenađujućoj točki u raspravi o gagauškom jeziku, koja do sada nije izazvala veliko zanimanje balkanista« (str. 128). Naime, Stachowski zapaža da ni jedan od spominjanih nebalkanskih je-

2 Autonomna teritorijalna jedinica u Moldaviji (službeni naziv Republika Moldova), u kojoj žive turkofoni Gagauzi, E. Č.

zika nije bio dovoljno balkaniziran da postane punopravnim članom balkanskog jezičnog saveza, ali da su ti turski dijalekti, koji su nekoliko stoljeća korišteni u izravnome kontaktu s bugarskim i rumunjskim (i ruskim) stanovništvom, pretrpjeli utjecaje tih jezika. Zbog njih se, smatra autor, gagauški jezik čini sličnim balkanskim jezicima, ali ga ta sličnost ne uvodi u skupinu jezika s gramatičkim obilježjima balkanskog jezičnog saveza. Taj fenomen je autor knjige nazvao *balkanizacijom*. Jedan od dokaza takve ‘balkanizacije’ jest *prejotacija*, odnosno »nepravilna, sporadična, ni etimološki ni fonološki opravdana pojava y– na početku riječi«, koja je »od tendencije gotovo prešla u fonetsko pravilo«, npr. gagauški *jel* ‘ruka’ = tur. *el*; gag. *yeshi* »star« = tur. *eshi*; gag. *yev* ‘kuća’ = tur. *ev* i dr. Druga je obilježje (v. potpoglavlje 5.8) palatalizacija, koja se u turskome provodi samo u riječima s palatalnim suglasnicima **k, g, l**, dok se u suvremenom gagauškom jeziku proteže na sve (ili gotovo sve) suglasnike. Stahowski smatra da je do te promjene došlo pod utjecajem bugarskog i ruskog jezika te da mora biti relativno novijeg datuma.

Potpoglavlje *Primjeri balkanizacije gagauške gramatike* (5.10 Przykłady bałkanizacji gramatyki gagauskiej, str. 132–138) posvećeno je utjecaju bugarskoga jezika na gagauški, u kojemu je dativ izgubio svoju značenjsku razlikovnost u usporedbi s balkanskim jezicima. Osim toga, autor navodi da bugarski Gagauzi često dativ zamjenjuju akuzativom i, rjeđe, lokativom. U vezi s procesom »balkanizacije« zanimljivi su i primjeri u kojima turska upitna zamjenica *hangi?* »koji?« preuzima i ulogu odnosne zamjenice »*koi*«. Iako se slaže s mišljenjem njemačkog turkologa Gerharda Doerfera da je sintaksa gagauškoga jezika »posve neturska« (völlig untürkisch), Stachowski smatra da je i »indoeuropeizirana« te da bi prije svega trebalo govoriti o indoeuropeizaciji gagauške sintakse »kako se unaprijed ne bi isključio utjecaj rumunjskog / moldavskog jezika« (str. 137).

Potpoglavlje *Transkribirani tekstovi* (Teksty transkrybowane, str. 139–143) posvećeno je turskim tekstovima napisanim latiničnim i ćirilničnim pismom. Ti su tekstovi iznimno važni zbog toga što su u njima bilježeni samoglasnici, što nije slučaj s arapskim i hebrejskim pismom u kojima se suglasnici bilježe reducirano i posebnim dijakritičkim znacima. Stoga su, ističe autor, izvori na pismima kao što su latinica, grčka abeceda, ćirilica i armenska i gruzijska abeceda dobri za rekonstrukciju jezika na kojemu su napisani. Autor drži da su ti tekstovi korisni i za analizu konsonantizma jer su zapisivači, budući da nisu bili ograničeni tradicionalnim arapsko–perzijsko–turskim pravopisom, bilježili stvarni izgovor. Zanimljivo je i zapažanje da su autori prepisanih (a time i transkribiranih) turskih tekstova, »zapisivali kolokvijalni, nemarni, dijalektalni turski uključujući i svakodnevni vokabular, domaće, obrtničke, ponekad i uobičajene ili čak vulgarne riječi, što se teško može naći u sofisticiranim ljubavnim gazelima, kasidama o pobjedničkim zapovjednicima ili pravičnim raspravama« (str. 143–145). Stachowski misli da je upravo to jezik s kojim se balkansko stanovništvo najčešće susretalo te da upravo zbog toga transkribirani tekstovi daju bolji materijal za balkanistiku od profinjene literature.

Poglavlje *Turski izvori i balkanistika* (6.2 *Źródła tureckie a bałkanistyka*, str. 143–146) posvećeno je turskoj povijesnoj fonetici, o kojoj se mogu steći znanja ne samo iz triju međusobno komplementarnih izvora (turski transkribirani tekstovi, anadolijski i rumelijski dijalekti, turske posuđenice u balkanskim jezicima), nego i iz drugih tekstova. U vezi s tim Stachowski spominje turskoga turkologa Gürera Gülsevina, koji je u svoja istraživanja uključio turske transkribirane tekstove, *Putopis Evliye Çelebija* (u rukopisu), podatke o dijalektologiji i turkološkoj komparatistici, turske posuđenice u balkanskim jezicima i djela turskih pjesnika i drugih autora iz Rumelije. Zbog toga se i u potpoglavlju *Navodno najstariji prepisani tekstovi* (Rzeko-
mo najstarsze teksty transkrybowane, str. 146–173) govori se o važnim pisanim izvorima na tuskome jeziku, relevantnima za istraživanje balkanskih turcizama. Tu skupinu tekstova čine:

- 1) *Putopis Hansa* (~Johannesa) Schiltbergera iz Bavarske, koji je proveo šest godina u turskom sužanjstvu (1396. – 1402.), petnaest godina u mongolskom sužanjstvu (1402. – 1417.) i devet godina u kipčackoj Zlatnoj Hordi (1417. – 1426.);
- 2) Djelo *Tractatus de moribus, condicionibus [-c-!] et nequitia Turcorum* (tiskano 1481., nastalo oko 1450.) dominikanca »Mühlbachera«, poznatoga u svoje vrijeme pod imenom Georgius de Hungaria;
- 3) »*Genadijeva ispovijest vjere*«, vjerojatno najstariji tekst koji se može pouzdano datirati. Gennadios ~ Genadije bio je carigradski patrijarh koji je, na zahtjev sultana Mehmeta Osvajača, najkasnije 1455. ili 1456. god. napisao spomenuto djelo za sultana, koji je »iz njegovih usta« htio naučiti načela kršćanske vjere. Tekst je napisan na grčkom, preveden na turski i dan sultanu u turskoj verziji;
- 4) Djela Hrvata Bartholomaeusa Georgievitsa (1544. – 1548.) iliti Bartula (~ Bartola) Đurđevića, koji se u Europu vratio nakon desetak godina sužanjstva u Turskoj. Po povratku se posvetio pisanju djela o Turskoj čije je stanovništvo, običaje, vjeru, vojsku, administrativnu upravu, način života i i dr., a na kraju i sam jezik, prilično dobro upoznao. Đurđević je stekao veliku popularnost zahvaljujući uravnoteženim mišljenjima i pouzdanim informacijama o Turcima. U vezi s njegovim tekstovima Stachowski konstatira sljedeće: »Moramo priznati da su, općenito uzevši, prevedeni tekstovi Bartholomaea Georgievitsa pouzdan izvor fonetskih varijanti te da su informacije koje oni nude kompatibilne s podacima iz balkanskih jezika.« (str. 153);
- 5) Monumentalni rječnik leksikografa Franciszeka Meniškoga (1680.), koji je svoje najveće djelo potpisao na latinskom (Franciscus à Mesgnien Meninski). To djelo je *Thesaurus linguarum Orientalium Turcicae–Arabicae–Persicae* u tri sveska, s gramatikom koja čini četvrti svezak i nedovršenim – vjerojatno zbog požara u tiskari – obrnutim rječnikom (Complementum Thesauri), tj. latinsko–turskim, koji čini peti svezak cjeline. Po

mišljenju prof. Stachowskog, taj je rječnik bez sumnje najsavršenije djelo osmanske leksikografije;

- 6) Bosansko–turski rječnik koji je 1631. napisao Muḥammed Hevâ’î Uskûfî (ponekad uz dodatak »Bosnevi«, tj. »Bosanac«). Taj najstariji turski rječnik na Balkanu, koji sadrži preko 600 bosanskih riječi ispisanih arapskim pismom, po autorovoj prosudbi otvara povijest balkansko–turske leksikografije;
- 7) Turski tekstovi koje je oko 1651. napisao bosanski Hrvat Nikola Palinić. Iako je očito dobro poznao turski jezik, sve je tekstove zapisao bosanskom ćirilicom (bosančicom) i tako stvorio prvi turski rukopisni spomenik kojemu je autor Balkanac.
- 8) Rimovani rječnici napisani u didaktičke svrhe.

U sedmom poglavlju knjige s naslovom *Primjeri rumelističkih problema* (7. Przykłady problemów rumelistrycznych, str. 175–185) govori se o tvorbenim osnovama glagolskih posuđenica (štokavski jezici, albanski, bugarski). Riječ je o glagolima tipa *ezberle*– ‘učiti napamet’ → *ezberle–isati*, *kabar*– ‘bubriti, nabubriti’ → *kabar–isati* i dr. Po »tradicionalnom tumačenju« osnova je tih glagola ili infinitiv, ili pak nastavak za 3. lice jd. preterita na –DI, na koji je dodan nastavak –*isati*. Stachowski misli da je u osnovi takvih »balkanskih« glagola turski imperativ 2. lica jd., koji je poistovijećen s infinitivnom osnovom. U albanskom su stvari naizgled slične, ali postoje i bitne razlike. Albanski glagolski sufiks u svome osnovnom obliku glasi –*is* i može se dodati i turskoj infinitivnoj osnovi i preteritskoj osnovi, što znači da nema strukturne razlike između albanskog i štokavskog.

Potpoglavlje *Balkanski tragovi anadolskog prezenta i aorista (makedonski)* (7.2 Baĸkańskie ślady anadolijskiego praesensu i aorystu (macedoński), str. 185–188) posvećeno je turskome prezentu na –R u dijalektima Sjeverne Makedonije. Taj prezetski oblik glasi *severam* ‘volim’, koji u književnom turskom jeziku odgovara ili prezentu na –(I)yor (*seviyorum*), ili pak prezentu na –R (*severim*). Po mišljenju nekih turkologa (Victor Friedman), sadašnje vrijeme (praesens) *seviyorum* ne postoji u tzv. zapadnorumelijskom turskom, u kojemu se umjesto njega upotrebljava nepravilni prezent na –R. Stachowski smatra da narušavanje vokalne harmonije u primjerima poput *sever–am* (umjesto **sever–em*) upućuje na postojanje stražnjeg vokala u početnom obliku te da je on prozročio velarizaciju suglasnika i iza palatalnih nastavaka. Po njegovu mišljenju to bi mogao biti prezent na –(I)yor s velarnim nastavkom (**seviyor–am*), tim prije što je skopski turkolog Oktay Ahmed (2014: 8–9) potvrdio njegovo postojanje u trima područjima Sjeverne Makedonije.

Potpoglavlje *Wendt i slojevi turcizama (rumunjski)* (7.3 H. F. Wendt i warstwy turkizmów /rumuński/, str. 188–197) kritički je osvrtno na doktorsku disertaciju Heinza F. Wenda, objavljenu prije više od pola stoljeća (1960.). Stachowski zaključuje da Wendt posve ispravno vidi rumunjski jezik kao nestandardni most koji povezuje kipčacki i oguški svijet te kao jedini balkanski jezik u kojemu su se »turski utjecaji s juga pomiješali s utjecajima sa sjevera stvarajući turski čvor koji je teško razmrsiti«.

Kako bi ga razriješio, kaže Stachowski, Wendt uspostavlja čak 51 fonetsko pravilo koje razlikuje oguške posuđenice od kipčaćkih, ali pravi »neoprostivu pogrešku oslanjajući se isključivo na komparativnu fonetiku, a zanemarujući dijalektologiju, povijest jezika i povijest riječi čak i ondje gdje su mu takve informacije bile dostupne.«

Po mišljenju prof. Stachowskoga, glavni nedostatak spomenutog istraživanja jest taj što Wendt turske posuđenice navodi iz različitih razdoblja i izvora zanemarujući činjenicu da Rumunji neke riječi nisu naučili od Turaka, nego od susjeda Bugara, ili pak od srpskih prevoditelja. Wendtova je pogreška ignoriranje ranijih proučavanja dijalekta i lingvističke i opće povijesti, čak i onda kad se lako moglo doći do takvih informacija, te oslanjanje samo na komparativnu fonetiku. Unatoč tomu, autor drži da Wendt ima posebno mjesto u rumelijskim studijama jer u svoja istraživanja uključuje rumunjski, oguški i kipčaćki. Nakon Wendta, zaključuje Stachowski, nisu poduzete opsežne studije o međusobnom odvajanju spomenutih dvaju slojeva, a rumunjski, koji sadrži velik broj turskih posuđenica, također čeka da bude istražen. Na kraju autor naglašava da je Wendt ispravno zaključio kako rumunjski jezik zauzima posebno mjesto u rumelistici jer sadrži turske posuđenice i s juga (oguški) i sa sjevera (kipčaćki) te da od objavljivanja njegove knjige nisu učinjeni veći napori i pokušaji da se ta dva sloja razdvoje.

Knjiga završava *Tursko–poljskim rječnikom* (str. 200–211), u kojemu su zastupljene samo turske riječi iz suvremenom jezika, koje se pojavljuju tekstu. Na kraju je bibliografija (str. 213–231), kratice (237–238) i sažetak na engleskom jeziku (Basics of Turkology for Balkanists).

Knjiga *Osnove turkologije za balkaniste* prof. Mareka Stachowskoga nudi kratak uvod u malo poznato područje rumelistiche, discipline koja se bavi pitanjem međusobnoga utjecaja turskoga i balkanskih jezika. Autor je, kako i sam kaže, iskoristio priliku da u knjizi predoči problematiku rumelistiche na način koji bi čitatelju omogućio samostalno snalaženje u stručnoj literaturi. Treba istaknuti da je prof. Stachowski ranije objavio značajan broj radova u kojima istražuje probleme uzajamnih dodira turskoga s balkanskim jezicima, ali je u ovu knjigu uvrstio i nove, neobjavljene spoznaje o tome.

Prof. Stachowski je ponudio posve nov pristup problematici turskih posuđenica u balkanskim jezicima i jednu originalnu i jasniju perspektivu koja definira mjesto turkologije u balkanološkim istraživanjima. Izvori i znanstvena literature koje je autor koristio pružaju uvid u dosadašnja istraživanja u području balkanistike i rumelistiche, a knjiga otvara mnoga pitanja, nudi rješenja i upućuju na probleme koje još treba istražiti. Po osobnome mišljenju autora ovoga prikaza, knjiga *Osnove turkologije za balkaniste* prof. Mareka Stachowskoga, prva znanstvena knjiga takve vrste u turkologiji, balkanistici i slavistici, izvrsno je i nezaobilazno znanstveno djelo ne samo za lingviste, balkaniste, rumeliste i slaviste, nego i za znanstvenike koji se bave balkanskim i turskim jezikoslovljem.